

DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
DERGİSİ
XVI

(*Hakemli Dergi*)

ISSN 1303-3344

Yaz-Sonbahar 2002

İzmir

ŞEYHÜLİSLÂM'IN MECLİS-İ VÜKELÂ'DAKİ YERİ

Dr.Murat AKGÜNDÜZ*

THE PLACE OF THE SEYHULİSLÂM IN THE MECLİS-I VUKELÂ

Representing the highest religious and legal post in the Ottoman State, the Şeyhülislâm was not participate in the Dîvân-ı Hümâyûn meetings. Because the Kadiaskers of Rumeli and Anadolu who are members of the Dîvân were try to solve a religious and legal problems wich the Şeyhülislâm was responsible in the meectings. However the Şeyhülislâm was included the Meclis-i Vükelâ wich was founded officially in 1838 in the reign of Mahmud II that is made a new organizations in the state administration. So the Şeyhülislâm who is responsible for religious affairs has gained a private place in the Meclis-i Vükelâ where government affairs were discussed by presidency of the Sadrazam. In this manner the Şeyhülislâm who participated in the Meclis-i Vükelâ meetings until the end of the Ottoman sultanate has declared his opinions on the all state problems.

Anahtar Kelimeler:

Şeyhülislâm

Meclis-i Vükelâ

Osmanlı

* Harran Ün. İlahiyat Fak. Araştırma Görevlisi, muratak Gunduz@hotmail.com

Osmanlı Devleti'nde hükümet işlerinin görüşüldüğü merkez olarak, II. Mahmud devrinin (1808-1839) sonlarından itibaren bir bakanlar kurulu işlevini görmeye başlayan Meclis-i Vükelâ öne çıkmıştır. Devletin dînî ve ilmî bakımdan en yüksek otoritesi olan Şeyhülislâm da bir vekîl (bakan) gibi telakkî edildiği için bu kurula katılmıştır. Halbuki daha evvel devlet işlerinin görüşüldüğü Dîvân-ı Hümâyûn'da Rumeli ve Anadolu Kadıaskerleri bulunduğu halde Şeyhülislâm toplantılara katılamıyordu. Dîvân-ı Hümâyûnun önemini kaybetmesinden sonra özellikle XVIII. asırda muhtelif devlet meselelerini görüşmek üzere Şeyhülislâm konağında meşveret meclisleri yapılırdı. Nihayet 1246/1830 yılında bizzat Pâdişâh II. Mahmud'un emriyle Şeyhülislâmın da hey'et-i vükelâyâ iştirakleri usûl hâline gelmişti.¹ Böylece Avrupa devletlerinde olduğu gibi bir kabine oluşturmaya çalışan pâdişâh, Şeyhülislâmlığı da bunun içine dâhil etmişti. Daha sonra Sultan Abdülmecid (1839-1861) ve Abdülaziz (1861-1876) devirlerinde Şeyhülislâm'ın Meclis-i Vükelâ içindeki etkinliği giderek artmaya başladı. Hükümet bünyesinde fetvâ verme hakkını muhâfaza eden Şeyhülislâm siyâsî, adlî, idârî ve eğitimle ilgili meselelerde geniş salâhiyetleri olan bir nâzır sıfatını kazanmıştı.² Öyle ki Şeyhülislâm sıradan bir bakan olarak değil, sadrazamla beraber Meclis-i Vükelâ'nın başı gibi kabul edilmişti.³ Bunun için Meclis-i Vükelâ toplantılarında Şeyhülislâm'ın nasıl bir etkinliği olduğunu burada incelemeye çalıştık. Fakat öncelikle bu meclisin teşekkülü ve târihî gelişimi üzerinde bilgi vermek gerekir.

I. Meclis-i Vükelâ'nın Kuruluşu ve Gelişimi

Meclis-i Vükelâ resmen 4 Muharrem 1254/30 Mart 1838'de Pâdişâh II. Mahmud'un sadâret unvânını kaldırarak başvekâleti tesis etmesiyle kurulmuş

¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmîye Teşkilâtı*, Ankara 1988, s. 189.

² Enver Ziya Karal, *Osmanlı Târihi*, Ankara 1988, VII, 139.

³ Bk. Ali Fuat Başgil, *Din ve Laiklik*, İstanbul 1955, s. 155.

oldu. Böylece “başvekil” başkanlığında nezâretlerden oluşan bir kabine ortaya çıkmıştı. Ancak “başvekil” unvânı II. Mahmud'un ölümünden sonra tekrar sadrazamlığa çevrilerek Meclis-i Vükelâ'nın haftada iki gün Bâb-ı Âlî'de toplanıp devlet işlerini görüşmesi kararlaştırıldı. Avrupa'daki kabine sistemi esas alınarak kurulan bu meclisin Dîvân-ı Hümâyûn'da olduğu gibi yargılama yetkisi olmayıp nezâretler arasındaki koordinasyonu sağlamakla görevliydi. Üyelerinin pâdişâh tarafından tayini yönüyle de Avrupa'daki kabine sisteminden ayrılıyordu.⁴ Çünkü Avrupa hükümetlerinde kabine üyelerini başbakan seçerdi.

Sultan Abdülmecid devrinde Meclis-i Vükelâ'yı oluşturan nâzırlar ile yüksek derecedeki memurların Kur'ân-ı Kerîm'e el basmak sûretiyle yemin ederek göreve başlaması kânun hâline geldi. Buna göre, Sadrazam ve Şeyhülislâm Bâb-ı Âlî'deki Arz Odası'nda, diğer nâzırlar ve büyük memurlar ise Meclis-i Vükelâ önünde pâdişâha ve Devlet-i Aliyye'ye sadâkatten ayrılmayacaklarına dâir yemin edeceklerdi.⁵

Osmanlı Devleti'nin ilk anayasası olan 1293/1876 târihli Kânûn-ı Esâsî'nin 28. Maddesinde; sadrazamın riyâseti altında toplanan Meclis-i Vükelâ'nın dâhilî ve hâricî devlet işlerinin mercii olduğu söyleniyordu.⁶ Bu meclise dâhil olan Şeyhülislâm, Enver Ziya Karal'ın deyişiyle; “Meşrûtiyet devrinde de şeriatın bekçiliğini yapmaya devam etmiştir”. Halbuki vükelânın devlet işlerinden sorumlu tutulması prensibi kabul edildiğinde böyle bir yükümlülüğü olmayan Şeyhülislâm'ın kabine dışında kalması gerekirdi. Nitekim bu anlayışı benimseyen Ahmed Vefik Paşa (1823-1891), II. Abdülhamid tarafından 4 Şubat 1878'de “başvekil” unvânıyla tayin edildiği zaman Şeyhülislâm Üryânî-zâde Esad Efendi (1814- 1889)'ye bir memur göndererek Meclis-i Vükelâ toplantılarına gelmemesini istemişti. Ancak sonraki sadrazamlar, Şeyhülislâm'ın husûsî mevkiinden çekindikleri için

⁴ Ali Akyıldız, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform*, İstanbul 1993, s. 179-181.

⁵ Karal, *Osmanlı Târîhi*, VI, 118. Resmî yemin metni için bk. *Takvîm-i Vekâyî*, nr. 419, 27 Rebîü'l-evvel 1266/11 Şubat 1850.

⁶ Karal, *a.g.e.*, VIII, 223.

kabine görüşmelerine devam etmelerini sağlamışlardır.⁷ Çünkü devletin bütün işlerinin şer'î-şerîfe uygun düşmesini sağlamakla vazifeli olan Şeyhülislâm'ın hükümet işlerinin görüşüldüğü bir meclise katılması gerekirdi. Diğer nezâretler halife sıfatını hâiz olan pâdişâhın siyâsî cihetinden doğduğu halde, Şeyhülislâmlık dînî vazîfesine dayanmaktaydı.⁸ Bunun için Meclis-i Vükelâ içinde Şeyhülislâm özel bir konuma sahipti.

II. Meşrûtiyet devrinde yine Meclis-i Vükelâ'daki yerini koruyan Şeyhülislâm, 1909'da Kânûn-ı Esâsî'de yapılan değişiklikle beraber kabinenin istifası hâlinde görevinden ıskât edilecekti. Çünkü Şeyhülislâm da dâhil olmak üzere bütün nâzırları sadrazam seçecek, meclisten güvenoyu alınamazsa diğer kabine üyeleriyle birlikte düşürülmüş sayılacaktı.⁹ Bunun yanında bazen husûsî sebeplerle Şeyhülislâm'ın istifa ettiği de olurdu. II. Abdülhamid devrinde uzun süre Meşihat Makâmı'nda kalan Cemâleddin Efendi (1848-1919), dersiâm efendilerin saraya kendisini şikâyet eden arzuhaller göndermesi ve Meclis-i Mebûsân'daki bazı milletvekillerinin kendisini istememesi sebebiyle Sadrazam Kâmil Paşa (1832-1913) ile birlikte istifa etmiş, yerine teklif ettiği üç isimden Mehmed Ziyâeddin Efendi (1846-1917) 14 Şubat 1909'da Şeyhülislâm tayin edilmişti.¹⁰

Aynı dönemde Şeyhülislâm'ın kabinedeki yeri tartışılarak, şer'î mahkemelerin Adliye Nezâreti'ne bağlanması durumunda hükümette yer almasının gereksiz olacağına kanaat getirilmişti. Bu görüşü reddeden meşhûr müfessir Elmalılı Hamdi Efendi (1878-1942), Papa gibi rûhânî bir reis sıfatını taşımayan Şeyhülislâm'ın hükümet üyeliğinin Meşrûtiyet idaresine aykırı olmadığını zikretmiştir.¹¹

⁷ Karal, *a.g.e.*, VIII. 304.

⁸ Bu görüş için bk. Osman Nûri Ergin, *Mecelle-i Umûr-ı Belediye*, İstanbul 1338, I, 279.

⁹ Yılmaz Öztuna, *Osmanlı Devleti Tarihi*, İstanbul 1986, I, 613.

¹⁰ Şeyhülislâm Cemâleddin Efendi, *Siyâsî Hâtıralarım*, nşr. Ziyaeddin Engin, İstanbul 1978, s. 48; Ali Fuat Türkgeldi, *Görüp İşittiklerim*, Ankara 1987, s. 21.

¹¹ Küçük Hamdi, "İslâmiyet ve Hilâfet ve Meşihat-i İslâmiye", *Beyânü'l-Hak*, V/22 (1327), s. 514.

Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa (1863-1918) kabinesinde görev yapan Şeyhülislâm Hüseyin Hüsnü Efendi (1849-1911), hükümet muhalifi olan mebuslarla birlikte hareket ettiği için saraya çağrılarak istifaya zorlanmıştı. Yerine İttihad ve Terakkî Fırkası'na yakınlığıyla tanınan Musa Kâzım Efendi (1858-1920) 12 Temmuz 1910'da Şeyhülislâm tayin edilmişti.¹² Talat Paşa (1875-1921)'nin 4 Şubat 1917'de kurduğu kabinede dördüncü kez Şeyhülislâm olan Musa Kâzım Efendi, sadrazamın Almanya'nın Brest Litovsk şehrindeki barış görüşmelerine katılmak için yurtdışına gitmesi üzerine antlaşmanın imzalandığı 3 Mart 1918'e kadar Meclis-i Vükelâ'ya başkanlık etmişti.¹³ Aynı şekilde Mustafa Sabri Efendi (1869-1954) de Sadrazam Damad Ferid Paşa (1853-1923)'nin Haziran 1919 tarihinde yapılan Paris Konferansı'nda bulunduğu esnada "sadrazam vekîli" olarak hükümeti idare etmişti.¹⁴ Meşhur edebiyatçı Refik Halid Karay (1888-1965) Posta ve Telgraf Genel Müdürü iken, Mustafa Sabri Efendi'nin başkanlığında yapılan bir Meclis-i Vükelâ toplantısına katılarak haberleşme işleriyle ilgili meseleleri arz etmişti.¹⁵ Bu da gösteriyor ki, devletin en sıkıntılı zamanında sadrazamın vekilligini ancak Şeyhülislâm'ın yapabileceğine kanaat getirilmişti. Böylece Şeyhülislâm, Meclis-i Vükelâ içindeki özel konumunu saltanatın kaldırılmasına kadar devam ettirdi.

II. Meclis-i Vükelâ Toplantılarında Şeyhülislâm

Başlangıçta Meclis-i Vükelâ, haftada iki kez Bâb-ı Âlî'de veya vükelâdan birinin konağında toplanırdı. Genellikle sadrazamın ve bazen de pâdişâhın başkanlığında yapılan toplantılarda devletin bütün önemli meseleleri görüşülür, kararlar oy birliğiyle alındıktan sonra altında bütün a'zâların imzâsının bulunduğu bir Meclis-i Vükelâ mazbatası hazırlanarak pâdişâha arz

¹² Lütfi Simavi, *Osmanlı Sarayının Son Günleri*, nşr. Şemsettin Kutlu, İstanbul ts., s. 150; Abdülkadir Altunsu, *Osmanlı Şeyhülislâmları*, Ankara 1972, s. 232.

¹³ Altunsu, *a.g.e.*, s. 235.

¹⁴ Türkgeldi, *a.g.e.*, s. 224; Altunsu, *a.g.e.*, s. 255.

¹⁵ Bk. Refik Halid Karay, *Minelbâb İlelmihrâb (Mütâreke Devri Anıları)*, İstanbul 1992, s. 213.

edilirdi.¹⁶ Pâdişâh irâdesi çıktıktan sonra da kararlar uyulması gereken bir kanun değerini taşımaktaydı.¹⁷

Meclis-i Vükelâ toplantılarında bazı Şeyhülislâmlar etkin bir rol oynarken, bazıları da köşesinde sessizce dinlemeyi tercih ederdi. Sultan Abdülmecid devrinde Şeyhülislâmlık yapan Ârif Hikmet Beyefendi (1786-1859), Meclis-i Vükelâ'daki yerini çok iyi kullanarak orta derecede eğitim veren rüşdiye mekteplerinin açılmasını desteklemiş ve bu sûretle maârifin terakkisine yardımcı olmuştu.¹⁸ Ayrıca devlet hazinesinin durumunu düzeltmek için genel bir yardım faâliyetini yürütmek üzere 14 Zilka'de 1267/10 Eylül 1851'de Meclis-i Vükelâ içinden seçilen nâzırlar ile bazı devlet ricâlinin oluşturduğu "Meclis-i Müfrez" adlı kurula Şeyhülislâm Ârif Hikmet Bey de katılmıştı.¹⁹ Aynı zamanda son dönem dîvân edebiyatının önemli bir şâiri olan bu zât, Rusya ile savaş konusunda Sadrazam Mustafa Reşid Paşa (1800-1858)'yı desteklemediği ve İstanbul'da isyan eden medrese talebelerine karşı gevşek davrandığından dolayı 20 Cemâziye'l-evvel 1270/24 Mart 1854'de azledilmişti.²⁰

Kıymetli bir fakîh olan Sultan Abdülaziz devri Şeyhülislâmlarından Turşucu-zâde Ahmed Muhtar Efendi (1823-1875), Meclis-i Vükelâ'ya girdiğinden beri görüşmelerde beyan ettiği isabetli fikirleri ve keskin zekâsıyla başta sadrazam olmak üzere bütün nâzırların takdirini kazanmıştı.²¹ Yine toplantı için Bâb-ı Âlî'ye erkenden geldiği bir gün, Pertevniyal Vâlide Sultan (1812-1883)'ın Kahvecibaşısı ile Aksaray'da yaptırdığı camiye âit bir vakıf meselesinden dolayı tartıştığı için 25 Rebû'l-âhir 1291/13 Mayıs 1874'de azledilmişti. Hatta Sultan II. Abdülhamid'in kendi saltanatında Ahmed

¹⁶ Karal, *Osmanlı Tarihi*, VII, 144; Akyıldız, *Reform*, s. 181-182.

¹⁷ İlber Ortaylı, "Tanzimat Devri ve Sonrası İdârî Teşkilât", *Osmanlı Devleti Tarihi*, İstanbul 1999, I, 296.

¹⁸ Fevziye Abdullah Tansel, "Ârif Hikmet Bey", *İslâm Ansiklopedisi*, I, 565.

¹⁹ Akyıldız, *Reform*, s. 120.

²⁰ Fatma Âliye Hanım, *Ahmed Cevdet Paşa ve Zamani*, nşr. Metin Hasırcı, İstanbul 1994, s. 123-124.

²¹ Ahmed Refik, "Osmanlı Şeyhülislâmları", *İlmiye Salnâmesi*, İstanbul 1334, s. 605.

Muhtar Efendi gibi dirâyetli bir zâtın Şeyhülislâm olmasını istediği rivayet edilmektedir.²²

Yine Abdülaziz devrinde Meşihat Makamı'na geçen Mehmed Sadeddin Efendi (1798-1866) ise, başta millî bir banka kurulması meselesi olmak üzere Meclis-i Vükelâ'da muhâlif görüşler beyan etmiş ve Sadrazam Keçeci-zâde Fuad Paşa (1815-1869) ile uyuşamadığı için 9 Ağustos 1866'da görevinden azledilmişti.²³ Yerine getirilen Ömer Hüsâmeddin Efendi (1799-1871), halimselim ve mütevâzî bir zât olması hascebiyle hey'et-i vükelâda müşkilât çıkarmayarak işleri kolaylaştırdığı için devlet ricâlinin takdirini kazanmıştı.²⁴ Sultan Abdülaziz'in Başımamlığından Şeyhülislâmlığa geçen Hasan Hayrullah Efendi (1834-1898) ise, Meclis-i Vükelâ görüşmelerinde daha önce kurulmuş olan Bank-ı Osmânî'nin sahip olduğu imtiyâzların genişletilmesine karşı çıkmış ve Sadrazam Hüseyin Avni Paşa (1280-1876)'nın tepkisini çekmişti.²⁵ İki Şeyhülislâm'ın itirazına rağmen, Islahat Fermânı'nın neşredildiği yıl olan 1856'da Avrupa'nın tesiriyle Londra'da kurulan Osmanlı Bankası, 1863'de Fransız sermayesinin de iştirakiyle hem bir devlet bankası hem de ticârî banka işlevini görmeye başlamıştı.²⁶

Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesinden sonra devlet idaresine dair meseleleri görüşmek üzere Meşihat Dâiresi'nde Sadrazam Midhat Paşa (1822-1884)'nın başkanlığında bir Meclis-i Vükelâ toplantısı yapılmıştı. Burada Kânûn-i Esâsî'nin ilanı ve Millet Meclisi'nin açılması gibi önemli mevzûlar konuşulmuş, ancak görüş birliğine varılmadan toplantı sona

²² Ali Rıza-Mehmed Galib, *Geçen Asırda Devlet Adamlarımız*, nşr. Fahri Derin, İstanbul 1977, I, 144-147.

²³ İhsan Sungu, "Yeni Osmanlılar", *Tanzimat*, İstanbul 1999, II, 809. Sadeddin Efendi'nin doğru sözü söylemekten çekinmeyen, görüşlerinde isâbetli, din ve devletin iyiliğini isteyen bir zât olduğu zikredilir. (Bk. Ahmed Rıf'at, *Devhatü'l-Meşâyih ma'a Zeyl*, s. 134)

²⁴ Karal, *Osmanlı Tarihi*, VII, 140.

²⁵ Memduh Paşa, *Mir'ât-ı Şuûnât*, İzmir 1328, s. 93.

²⁶ Mübahat Kütükoğlu, "Osmanlı İktisâdî Yapısı", *Osmanlı Devleti Tarihi*, II, 561.

ermişti.²⁷ Devletin siyâsî rejimini değiştirebilecek derecede önemli bir toplantının Bâb-ı Âlî de değil de Şeyhülislâmlıkta yapılması, dînî otoritenin görüşüne ne kadar ehemmiyet verildiğini açıkça göstermektedir.

Sadrazam ile Şeyhülislâm'ın toplantı esnasında açıkça münakaşa ettiği de olurdu. Nitekim II. Abdülhamid tarafından İstanbul'a davet edilerek 9 Zilhicce 1295/4 Aralık 1878'de sadâret mührü verilen Tunuslu Hayreddin Paşa (1821-1890), Meclis-i Vükelâ toplantısı sırasında pâdişâhın yetkilerini sınırlayan "mes'ûliyet-i vükelâ kânunu" lâyihası sebebiyle Şeyhülislâm Üryânî-zâde Esad Efendi ile tartışmıştı. Mezkûr lâyihada vükelânın pâdişâh karşısındaki konumu güçlendirildiğinden Şeyhülislâm Esad Efendi Hayreddin Paşa'ya hitâben "Sen hukûk-ı şâhâneye tecâvüz ediyorsun" diyerek tenkit etmişti. Buna cevaben sadrazam, "Efendi bu Ali Efendi fetvâsı değildir, senin aklın ermez. Ali Efendi olsa da sana sormaya tenezzül etmem" diyerek toplantıyı terk edince Esad Efendi çok müteessir olarak baygınlık geçirmişti. Bütün devlet ricâlinin önünde gerçekleşen bu nâhoş tartışmadan sonra yalısına çekilen Hayreddin Paşa, pâdişâhın Şeyhülislâm'ı desteklemesi sebebiyle 9 Şa'ban 1296/29 Temmuz 1879'da saraya gelerek sadâret mührünü iâde etmişti.²⁸ Böylece pâdişâh yanındaki itibarını arttırarak 18 yıl boyunca Meşihat Makâmı'nda kalan Esad Efendi, Hayreddin Paşa karşısındaki hareketinin, saltanat ve hilâfet makâmının yüksek hukûkuna tecâvüz edildiği için meşrû bir müdâfaa olduğunu söylerdi.²⁹

Üryânî-zâde Esad Efendi zamanında, 13 Temmuz 1878 tarihli Berlin Antlaşması ile idârî yönden Osmanlı Devleti'nden ayrılan Bulgaristan topraklarının bir kısmında oluşturulan Doğu Rumeli vilâyetindeki Müslümanların işlerini görmek üzere Meşihat Makâmı'na bağlı bir Cemaat-i İslâmiye Nezâreti'nin kurulması Meclis-i Vükelâ'da kabul edilmişti.³⁰ Ayrıca

²⁷ Mahmud Celaleddin Paşa, *Mir'ât-ı Hakikat*, nşr. İsmet Miroğlu, İstanbul 1979, I, 187-188.

²⁸ İbnü'l-Emin, *Son Sadrazamlar*, VI. Cüz, s. 910. Geniş bilgi için bk. Atilla Çetin, *Tunuslu Hayreddin Paşa*, Ankara 1988.

²⁹ Ali Rıza-Mehmed Galib, *a.g.e.*, II, 62.

³⁰ Said Paşa, *Hâtırat*, İstanbul 1327, I, 213.

bütün medrese talebeleriyle ilgilenmek için Meşihat Dâiresi'nde "Medâris-i Umûmiye Nezâreti" ve "Meclis-i Medâris" adlı birimlerin kurulması Şeyhülislâm Üryânî-zâde Esad Efendi'ye havâle edilmişse de sonuç alınamamıştı.³¹ Daha sonra ortaya çıkan "Meclis-i Mesâlih-i Talebe" bu amacın gerçekleşmesini sağlamıştı. Yine Esad Efendi'nin gayretleri neticesinde o dönemde yaygın olan jurnalcılık Meşihat Dâiresi'nden uzak tutulmuş ve pâdişâhın ulemâya güven duyması sağlanmıştı.³²

II. Abdülhamid devrinin sonlarına kadar Meşihat Makâmı'nda kalan Cemâleddin Efendi de Meclis-i Vükelâ içinde muteber bir mevkiye sahipti. 6 Safer 1320/15 Mayıs 1902'de devlet bütçesi hakkında yapılan toplantıda, elde edilen gelire göre bir denk bütçe yapılmasını tavsiye etmişti.³³ Yine Cemaleddin Efendi, özel bir şirket tarafından işletilen Galata ve İstanbul limanlarının devlet tarafından satın alınması konusundaki pâdişâh emrine gelirlerin iyi kullanılmayacağı gerekçesiyle Adliye Nâzırı Abdurrahman Paşa (1836-1912) ile birlikte karşı çıkmıştı. II. Abdülhamid, bu iki zâtı yanına çağırarak ikna etmiş, ancak limanların satışı için şirketin önerdiği fiyat yüksek olunca sonuca ulaşılamamıştı.³⁴ Ayrıca Ereğli kömür madenlerinin işletim hakkının borç karşılığında bir gayr-i müslime verilmesine karşı çıkararak millî meselelerde ne kadar duyarlı olduğunu göstermişti. Kendisini destekleyen II. Abdülhamid, Şeyhülislâm'ın rızası olmadan kararları onaylamayacağını sadrazama bildirmişti.³⁵ Demek ki Şeyhülislâm, kendi sorumluluk sahası dışında kalan iktisâdî bir mesele hakkında da görüş beyan edebilirdi. Aksi halde pâdişâh bu hususta Şeyhülislâm'ı ikna etmeye gerek duymazdı. Bu şekilde pâdişâhın güvenini kazanan Cemâleddin Efendi, saraya kendi yalısında gizli toplantılar yapıldığını ihbar eden bir jurnal verilmesine rağmen makâmını koruyabilmişti.³⁶

³¹ Said Paşa, *a.g.e.*, I, 217.

³² Ş. Tufan Buzpınar, "Esad Efendi, Üryânî-zâde", *DİA*, XI, 346.

³³ Said Paşa, *a.g.e.*, II, 190.

³⁴ Karal, *Osmanlı Târîhi*, VIII, 463.

³⁵ Mehmet İpşirli, "Cemaleddin Efendi", *DİA*, VII, 309-310.

³⁶ Tahsin Paşa, *Yıldız Hatıraları*, İstanbul 1990, s. 53-54.

II. Meşrûtiyet'in ilânı esnasında Meşihat Dâiresi'nde toplanan kalabalık önünde Kânûn-ı Esâsî hükümlerine pâdişâhın uyacağına dâir sağ elinde Kur'ân-ı Kerîm'i tutarak yemin eden Cemâleddin Efendi, bu hususun gazeteler vasıtasıyla bildirilmesini saraya yazdığı bir mektup ile arz etmişti. Pâdişâh da Şeyhülislâm'ın belirttiği gibi gazetelerin kullanılması veya hatt-ı hümayûn şeklinde çıkmasının Meclis-i Vükelâ içinden seçilecek bir heyet tarafından kararlaştırılmasını emretti. Adliye Nâzırı Abdurrahman Paşa, Hâriciye Nâzırı Tevfik Paşa (1845-1936), Dâhiliye Nâzırı Memduh Paşa (1839-1925) ve Kâmil Paşa'dan oluşan heyet yaptığı görüşme sonucunda hatt-ı hümayûn olarak ısdârını tercih etti. Bunun üzerine II. Abdülhamid, 4 Receb 1324/2 Ağustos 1908 târîhli hatt-ı hümayûnu ile Kânûn-ı Esâsî'nin tekrar yürürlükte olduğunu bildirdi.³⁷

Görülüyor ki, Meclis-i Vükelâ'da Cemâleddin Efendi her konuda görüş bildiren bir tavır izleyerek böyle önemli bir yerde göstermelik olarak bulunmadığını isbat etmişti. Meşihat Makâmı'ndan ayrıldıktan sonra Mısır'a gittiğinde halkın kendisine aşırı bir ilgi göstermesi üzerine işgalci İngilizler telaşlanmıştı.³⁸

V. Mehmed Reşâd (1909-1918)'in cülûsu sırasında Şeyhülislâm bulunan Pîrî-zâde Sâhib Molla Beyefendi (1838-1910), vükelâ heyeti toplantısında Çırağan Sarayı'nın Meclis-i Mebûsân'a tahsîsine karşı çıktığıysa da sözünü dinletememiş ve kısa bir süre sonra 19 Ocak 1910'da güzelim saray elektrik tesisatını yaparken çıkan bir yangın sonucunda harap olmuştu.³⁹

Bu mesele dışında Sâhib Molla Beyefendi, 31 Mart hâdisesinin sorumlusu olarak II. Abdülhamid'in Dîvân-ı Harb-i Örfî'de yargılanmasını isteyen mazbataya karşı çıkmış ve diğer nâzırların da ittifakıyla bundan

³⁷ İbnü'l-Emîn, *Son Sadrazamlar*, VII. Cüz, s. 1069; Cemâleddin Efendi, *Siyâsî Hatıralarım*, s. 38-39.

³⁸ Öztuna, *a.g.e.*, I, 626.

³⁹ Türkgeldi, *Görüp İştiklerim*, s. 41. Yangın günü sarayın bulunduğu caddede öfkeli bir şekilde dolaşan Sâhib Molla, "Soysuzlar, âdi herifler, sizin nenize gerek saray, sarayda oturmak, sarayda oturmak kim. siz kim!.." diyerek mebuslara karşı kızgınlığını ortaya koymuştu. (Bk. Münevver Ayaşlı, *Dersâadet*, İstanbul 1993, s. 93)

vazgeçilmişti. Meclis-i Vükelâ'nın bu husustaki önemli kararı bir zarf içine konarak Sadâret Müsteşârı Âdil Bey tarafından muhâfâza edilmişse de Bâb-ı Âlî'de çıkan bir yangın sonucunda yok olmuştur.⁴⁰ Böylece II. Abdülhamid hakkındaki suçlamalarda son sözü söyleyen önemli bir belge kaybolup gitmiştir.

Sâhib Molla gibi İttihad ve Terakkî'nin adamı olarak Meşihat Makâmı'na geçen Musa Kâzım Efendi ise I. Dünya Savaşı'na bir oldu-bittiyle giren devletin gittikçe kötüleştiğini gördüğü halde Meclis-i Vükelâ'da Harbiye Nâzırı Enver Paşa (1881-1922)'ya sözünü geçiremediğini söylerdi.⁴¹ Bu da Osmanlı Devleti'nin kaderinin, henüz 33 yaşındaki genç ve muhteris bir paşanın ellerine bırakıldığını göstermekteydi. Şeyhülislâm gibi muteber bir zât dahi devleti kötü bir sona sürükleyen Enver Paşa'yı ikaz edememişti.

Aynı şekilde devleti felâkete sürükleyen 10 Ağustos 1920 târihli Sevr Antlaşması'nı imzalayan kabinede Şeyhülislâm olarak bulunan Mustafa Sabri Efendi de bizzat hanımı tarafından azarlanarak, böyle ağır bir karara imza atmaktansa istifa etmesi gerektiği söylenmişti.⁴² İttihad ve Terakkî'nin Mûsa Kâzım Efendi'yi desteklediği gibi İtilâf ve Hürriyet Fırkası'nın da kendi üyeleri olan Mustafa Sabri Efendi'yi Şeyhülislâmlığa getirtmesi, Meşihat Makâmı'na zarar vermişti.⁴³ Bu şekilde Şeyhülislâmlık gibi yüksek bir makâmı parti siyasetine âlet etmenin ne kadar yanlış olduğu acı tecrübeler ile öğrenilmişti.

Sonuç

Osmanlı Devleti'nin son bir asrında kabine görevini yapan Meclis-i Vükelâ içinde Şeyhülislâm'ın ne kadar önemli bir yere sahip olduğu verdiğimiz örneklerden anlaşılmaktadır. Böylece Tanzimat devrinde

⁴⁰ Türkgeldi, *a.g.e.*, s. 42-43; Altunsu, *Osmanlı Şeyhülislâmları*, s. 228.

⁴¹ Türkgeldi, *a.g.e.*, s. 148.

⁴² Altunsu, *a.g.e.*, s. 257.

⁴³ Öztuna, *a.g.e.*, I. 673.

Şeyhülislâmîliğin itibar kaybına uğradığını iddia eden görüşlerin hakikate uymadığı görülmektedir. Bu dönemde her ne kadar resmî bir Batılılaşma siyaseti hüküm sürse de en yüksek dînî ve ilmî merci olan Şeyhülislâm ile istişâre etme geleneği Meclis-i Vükelâ vasıtasıyla sürdürülmüştür.

Bazı istisnalar dışında Şeyhülislâmlar, hükümet üyeliğini göstermelik bir sıfat olarak kullanmayıp bütün devlet meselelerinde görüşlerini beyan etmişlerdir. II. Meşrûtiyet'e kadar sadrazam ile beraber diğer kabine üyelerinden üstün bir mevkide telakki edilmeleri de onlara gösterilen değeri ifade etmektedir. Saltanatın kaldırılmasından sonra Şeyhülislâm'ın yerini alan Şer'îye ve Evkâf Vekîli iki seneye yakın kabine üyeliğini devam ettirmiş. Diyanet teşkilâtının kurulmasıyla da din işlerinden sorumlu olan makâm Başbakanlığa bağlı bir genel müdürlük derecesine düşürülmüştür.

ÖZET

Osmanlı Devleti'nde en yüksek dînî ve hukûkî makâmı temsil eden Şeyhülislâm, Dîvân-ı Hümâyûn toplantılarına katılmıyordu. Çünkü Şeyhülislâm'ın sorumlu bulunduğu dînî ve hukûkî sahaya âit meseleleri Dîvân üyesi olan Rumeli ve Anadolu Kadıaskerleri toplantılarda çözmeye çalışırdı. Ancak devlet idaresinde yeni düzenlemelerin yapıldığı II. Mahmud devrinin sonlarında 1838'de resmen kurulan Meclis-i Vükelâ'ya Şeyhülislâm da dâhil edildi. Böylece hükümet işlerinin sadrazam başkanlığında görüşüldüğü Meclis-i Vükelâ'da din işlerinden sorumlu olan Şeyhülislâm özel bir yer kazanmıştır. Bu şekilde Osmanlı saltanatının sonuna kadar Meclis-i Vükelâ toplantılarına katılan Şeyhülislâm, bütün devlet meselelerinde görüşlerini beyan etmiştir.